

กวีนิพนธ์ดิจิทัลในบริบทสังคมไทยกับโครงการห้องปฏิบัติการกวีนิพนธ์ออนไลน์ : การสร้างและการเสพกวีนิพนธ์ดิจิทัลของไทย

ณัฐทัย พลอยศิริ¹
ตรีศิลป์ บุญขจร²

Received : April 18, 2022

Revised : May 5, 2022

Accepted : May 30, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิตเรื่อง “กวีนิพนธ์ดิจิทัลในบริบทสังคมไทย (2555 – 2564) ในยุคโลกาภิวัตน์ สื่อดิจิทัลมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนในหลากหลายมิติ ในมิติการสร้างและการอ่านวรรณกรรม สื่อดิจิทัลเป็นทางเลือกใหม่ของผู้เขียนและผู้อ่าน ในบริบทสังคมไทย กวีและกวีนิพนธ์ไทยจะสืบสานและสร้างสรรค์ในพื้นที่ดิจิทัลอย่างไร โครงการทดลองห้องปฏิบัติการกวีนิพนธ์ที่ใช้ชื่อว่า “Poetry on the Cloud” มีจุดมุ่งหมายเพื่อเปิดพื้นที่การสร้างสรรค์และการเสพกวีนิพนธ์บนสื่อออนไลน์โดยจัดเวที 10 ครั้ง ผลสรุปของโครงการพบว่า เวทีกวีนิพนธ์ดิจิทัล การจัดกิจกรรมอ่านบทกวีออนไลน์ถือเป็นช่องทางใหม่ในการสร้างสรรค์บทกวีและกวีสามารถเผยแพร่ผลงานผู้อ่านได้อย่างรวดเร็วด้วยการอ่านบทกวีของตนเองและเข้าถึงผู้อ่านได้เป็นจำนวนมาก ในแง่ผู้อ่าน สามารถติดตามอ่านผลงานได้ทันทีในเวลาเดียวกันและยังได้รับฟังกวีอ่านบทกวีของตนเอง นอกจากนี้ การอ่านบทกวียังได้รู้เรื่องการอ่านออกเสียง อีกทั้งมีการอ่านบทกวีที่ประสานศิลปะแขนงต่าง ๆ ทั้งการแสดงและดนตรีในลีลาสร้างสรรค์ เพิ่มอรรถรสในการเสพบทกวี ด้านเนื้อหาของกวีนิพนธ์ที่นำมาอ่านทำให้เข้าใจทัศนะของกวีไทยต่อกวีนิพนธ์ในยุคดิจิทัล กวีนิพนธ์ยังคงเป็นรูปแบบในการแสดงอารมณ์ความรู้สึกและบันทึกวิถีชีวิตของคนและสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งก้าวเข้าสู่สังคมดิจิทัล โครงการนี้ยังได้เปิดพื้นที่ให้กวีผู้สร้างงานกับผู้อ่านหรือผู้ฟังในฐานะผู้เสพได้เข้าถึงกันมากขึ้น เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกวีอาวุโสกับกวีรุ่นใหม่รวมทั้งสร้างบรรยากาศการวิจารณ์กวีนิพนธ์อีกด้วย

คำสำคัญ : กวีนิพนธ์ดิจิทัล, กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย, โลกาภิวัตน์, พื้นที่กวีนิพนธ์ในโลกดิจิทัล, ห้องปฏิบัติการกวีนิพนธ์

¹ หน่วยงานผู้แต่ง : หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

อีเมล : natruethai.p@gmail.com

² หน่วยงานผู้แต่ง : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

An Online Poetry Laboratory Project : Creation and consumption of Thai digital poetry

Natruethai Ployhirun³
Trisilpa Boonkhachorn⁴

Received : April 18, 2022

Revised : May 5 , 2022

Accepted : May 30, 2022

Abstract

This article is a part of a Ph.D. thesis titled “Digital Poetry in the Thai Social Context (2012 – 2021).” In terms of creating and reading literature, digital media is the new choice for Thai writers and readers. How will Thai poets and poetry be transferred to and created in these digital spaces? The project “Poetry on the Cloud” is an experimental laboratory aiming to open a space for creativity and poetry on online media by hosting 10 forums. This study found that digital poetry area and online poetry reading events are a new way for poets to quickly reach large audiences, allowing readers to read simultaneously with poets reading their own poems aloud, an aspect of the artform that online media are helping to revive. There is also creative coordination with various arts, both performance and music, adding to the enjoyment of poetry. The content of the online poetry reveals the attitude of Thai poets towards poetry in the digital age. Poetry continues to be a form of expressing emotion and recording people’s lives and Thai society in the era of globalization and digital society. The project has also opened up a space for poets to create works with readers or listeners as readers can collaborate with poets online to have greater access. It is a forum for exchanging knowledge between senior poets and the new generation as well as fostering poetry criticism.

Keywords : digital poetry, contemporary Thai poetry, globalization, poetry space in the digital world, Poetry Laboratory

³ Affiliation : Doctor of Philosophy Program in Thai, Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus
E-mail : natruethai.p@gmail.com

⁴ Affiliation : Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus

บทนำ

ในสังคมโลกาภิวัตน์ พัฒนาการทางเทคโนโลยีโดยเฉพาะสื่อดิจิทัลมีบทบาททั่วโลก ทำให้เกิดสื่อดิจิทัลในรูปแบบใหม่ เช่น หนังสือพิมพ์ออนไลน์ หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-book) เกิดวรรณกรรมดิจิทัลซึ่งต้องอ่านผ่านเครื่องมือดิจิทัล ในบริบทสังคมไทย พัฒนาการของสื่อดิจิทัลสร้างจุดพลิกผันสำคัญต่อแวดวงวรรณกรรมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อสิ่งพิมพ์ นำไปสู่การปรับตัว ทำให้นิตยสารบางฉบับเปลี่ยนไปเผยแพร่ในรูปแบบออนไลน์หรือทยอยปิดตัวเนื่องจากจำนวนผู้ซื้อลดลง และแนวโน้มความนิยมในการใช้เทคโนโลยีและการเสพสื่อผ่านช่องทางดิจิทัลเพิ่มมากขึ้น (Weller, 2013; Pavlik, 2008; Chanchira, 2021; Kosol, 2018; Tipanong, 2019) กล่าวได้ว่า การเข้ามาของกระแสโลกาภิวัตน์ก่อให้เกิดภาวะคุกคามต่อการตีพิมพ์กวีนิพนธ์ในรูปแบบเดิม และส่งผลกระทบต่อทางด้านต่าง ๆ ในรูปแบบของการพิมพ์ การเผยแพร่ผลงานของแวดวงวรรณกรรมไทยจึงต้องปรับตัวและหาแนวทางในการสร้างสรรค์เผยแพร่ผลงานให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เมื่อคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ตเข้ามามีบทบาทสำคัญในช่วงกลางศตวรรษที่ 20 การเผยแพร่ผลงานของกวีเกิดการปรับตัวและหาแนวทางในการสร้างสรรค์เผยแพร่ผลงานให้เข้ากับยุคสมัย เรียกกันโดยทั่วไปว่า “กวีนิพนธ์ดิจิทัล” (Digital Poetry) หรือกวีนิพนธ์อิเล็กทรอนิกส์ (ePoetry) ซึ่งมีความหมายครอบคลุมถึงกวีนิพนธ์ที่เขียนและอ่านผ่านช่องทางของคอมพิวเตอร์ทั้งในแบบส่วนตัว (stand-alone) หรือในระบบเครือข่าย (networked computer) และยังหมายรวมถึงบทกวีที่ผลิตและสร้างขึ้นบนสื่อคอมพิวเตอร์แต่ตีพิมพ์เป็นสื่อสิ่งพิมพ์อีกด้วย (Rosario, 2009) นอกจากนี้แล้ว ความหมายของบทกวีดิจิทัลได้ถูกขยายความและแสดงให้เห็นถึงการมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เข้าถึงได้ง่าย และลักษณะเฉพาะของการแสดงออกทางดิจิทัล

นักทฤษฎีทางบทกวีดิจิทัล ลูซ กลาเซียร์ (Glazier, 2002 as cited in Naji, 2012) ชี้ให้เห็นว่าการก่อเกิดของสาขาวรรณกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ เป็นการผสมผสานของสาขาต่าง ๆ ทั้งจากวิทยาศาสตร์คอมพิวเตอร์ สังคมวิทยาและวรรณคดีศึกษา สะท้อนให้เห็นสหวิทยาการของงานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องของการศึกษาทั้งเรื่องการแปล วรรณคดีศึกษา และการศึกษาเรื่องการสื่อสารผ่านระบบดิจิทัลในภาพกว้าง ความแพร่หลายของดิจิทัลในปัจจุบัน และการเข้าถึงทางอินเทอร์เน็ต การสร้างและเสพกวีนิพนธ์ออนไลน์นั้นทำได้ง่ายและทำได้ตลอดเวลา การเผยแพร่และการเสพกวีนิพนธ์ในยุคดิจิทัลจึงไม่ได้จำกัดอยู่บนหน้ากระดาษเพียงอย่างเดียว ยังมีการแสดงการอ่านบทกวีในโรงละครโดยบันทึกในรูปแบบซีดี การบันทึกเสียงอ่านบนอินเทอร์เน็ตหรือเว็บไซต์ การบันทึกวิดีโอเพื่อเผยแพร่บนยูทูบ หรือบนพื้นที่ออนไลน์อื่น ๆ ทำให้งานวรรณกรรมเริ่มมีความยืดหยุ่น และมีพลังมากกว่าแต่ก่อน เกิดบทกวีใหม่ ๆ ในรูปแบบดิจิทัล ช่วยให้คนอ่านเข้าถึงในวงกว้างมากยิ่งขึ้น ลดเวลาในการเสพกวีนิพนธ์ทำให้กวีสร้างงานได้รวดเร็วขึ้น ขจัดปัญหาอุปสรรคในการรอรับการอนุมัติจากผู้จัดพิมพ์และประหยัดค่าใช้จ่ายในการเผยแพร่ผลงานของตน อีกทั้งกวีสามารถเผยแพร่ผลงานของตนเองได้โดยไม่ต้องผ่านคนกลาง เหมือนสมัยที่ต้องเขียนด้วยมือหรือพิมพ์และส่งไปยังสำนักพิมพ์ ซึ่งบางครั้งผลงานอาจไม่ได้รับการพิจารณา (Rosario, 2011; Diya, 2020; Benthien, 2021)

จะเห็นได้ว่าโครงสร้างทางสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นผลให้การดำเนินชีวิตของผู้คนในปัจจุบันแตกต่างจากในอดีตองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนได้เข้าสู่การปรับเปลี่ยนสู่ดิจิทัลทั้งภายในและภายนอกเพื่อตอบสนองต่อการแข่งขัน ความต้องการ และพฤติกรรมของผู้บริโภค องค์กรที่ไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงไปจะถูกแทรกแซง ซึ่งการแทรกแซงทางดิจิทัลนี้กำลังแผ่กระจายอยู่ทั่วทุกมุมโลก (Chanchira, 2021; Kosol, 2018) การเข้ามาของกระแสโลกาภิวัตน์จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านรูปแบบการพิมพ์ไปยังพื้นที่ดิจิทัล ปรากฏการณ์กวีนิพนธ์ดิจิทัลเริ่มกลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักวิจัยเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะงานวิจัยในต่างประเทศ อาทิ โจวานน่า ดี โรซารีโอ (Rosario, 2011) ได้ศึกษาการจัดหมวดหมู่บทกวีอิเล็กทรอนิกส์เพื่อให้เข้าถึงง่ายและเข้าใจได้มากขึ้นโดยใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้เขียนกวีนิพนธ์ในรูปแบบใหม่ด้วยการใช้ทฤษฎีเชิงวิพากษ์ โดยนำกวีนิพนธ์ดิจิทัลจำนวน 35 บท ในภาษา 5 ภาษาคือ อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี โปรตุเกส และสเปน การศึกษาพบว่า สื่อดิจิทัลช่วยให้เข้าถึงและกำหนดพื้นที่การเขียนและเวลาในการอ่านได้ง่ายขึ้น ทั้งยังช่วยให้สามารถใส่ภาพและเสียงควบคู่ไปกับข้อความกราฟิก เพิ่มการเคลื่อนไหว อีกทั้งทำให้ผู้อ่านและผู้เขียนมีความใกล้ชิด สามารถตอบโต้กันได้สะดวก งานวิจัยยังแสดงให้เห็นว่าความแตกต่างระหว่างสื่อดิจิทัลกับสื่อสิ่งพิมพ์นั้นซ่อนปมประวัติศาสตร์อันซับซ้อน การจะเข้าใจได้อย่างถ่องแท้จำเป็นต้องทำความเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ โดยเปรียบเทียบนวัตกรรมของสื่อสิ่งพิมพ์กับนวัตกรรมทางวรรณกรรมของบทกวีและศิลปะในยุคอินเทอร์เน็ต

ส่วนนาจิ (Naji, 2012) ได้ศึกษาความสำคัญของวิธีการทางดิจิทัลที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ ได้วิเคราะห์เชิงวิพากษ์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงจากระบบอนาล็อกเป็นดิจิทัล ผลที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบนำไปสู่การค้นคว้าเพื่อทำความเข้าใจถึงผลกระทบที่แท้จริงในโลกดิจิทัล

การศึกษาทวินนธ์ดิจิทัลยังขยายขอบเขตไปสู่ประเด็นอัตลักษณ์และการแสดงออกทางดิจิทัล ดังเช่น งานวิจัยของลูซ กลาเซียร์ (Glazier, 2002 as cited in Naji, 2012) ยืนยันว่าวรรณกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์เป็นสหวิทยาการของงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์คอมพิวเตอร์ สังคมวิทยาและวรรณคดีศึกษา มีความเกี่ยวข้องของเรื่องการแปล วรรณคดีศึกษา และการศึกษาเรื่องการสื่อสารผ่านระบบดิจิทัลในภาพกว้าง ความแพร่หลายของดิจิทัลในปัจจุบัน และการเข้าถึงทางอินเทอร์เน็ต การวิพากษ์บทกวีแบบดั้งเดิมจึงได้ตั้งเป็นประเด็นปัญหาในการอ้างถึงความเหมาะสมในการนำมาปรับใช้กับระบบออนไลน์ถึงการพัฒนาลำนวนบทกวีออนไลน์ (ePoetry) อย่างรอบด้าน ไม่เพียงเฉพาะประเด็นที่ต้องการสื่อสาร แต่ยังรวมถึงวิธีการสื่อสารด้วย นอกจากนี้ ทัศนคติการแปลได้ถูกนำมาใช้วิเคราะห์ตัวบทในเรื่องของการเปลี่ยนผ่านจากระบบอนาล็อกสู่ดิจิทัลอีกด้วย การศึกษาของไฮเกอะ (Schaefer, 2016) นักวิจัยชาวเยอรมัน ได้ศึกษารูปแบบการเผยแพร่บทกวีร่วมสมัยของกวีชาวเยอรมันผ่านพื้นที่ในสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ในรูปแบบเดิมและสื่อออนไลน์ เพื่อสำรวจการแพร่กระจายของวรรณกรรมประเภทบทกวีร่วมสมัยในสื่อที่หลากหลาย มีการนำบทกวีทดลองของ อีอี. คัมมิง (EE Cummings) ในงานศิลปะสื่อใหม่ของอลิสัน คลิปฟอร์ด เรื่อง “The Sweet Old Etcetera” และในคลิปที่เผยแพร่ในช่อง YouTube พบว่ามีการสร้างแนวคิดใหม่ให้เห็นว่าวรรณกรรมในยุคดิจิทัลสามารถใช้สื่อต่าง ๆ ในการเผยแพร่ได้อย่างหลากหลาย งานวิจัยของโลส์ ฮูดส์ (Hoods, 2018) สอดคล้องกับงานดังกล่าวข้างต้น โลส์ ฮูดส์ เลือกศึกษาเฉพาะผลงานของ รูปี ครู กวีผู้มีชื่อเสียงในการนำเสนอผลงานผ่านสื่อสังคมออนไลน์ทางอินสตาแกรมเป็นกรณีศึกษา พบว่า ครู เป็นกวีที่ประสบความสำเร็จและมีชื่อเสียงมาจากปัจจัย 3 ประการ คือ การใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นพื้นที่ในการนำเสนอผลงาน ความนิยมของผู้อ่าน และแรงจูงใจของสำนักพิมพ์ ส่วนงานวิจัยของดียา (Diya, 2020) ก็มีความสอดคล้องและคล้ายคลึงกัน ดียานำเสนอความเปลี่ยนแปลงของกวีนิพนธ์จากยุคสิ่งพิมพ์สู่ยุคดิจิทัล ว่ากวีนิพนธ์ในยุคการตีพิมพ์เผยแพร่นั้น หลายครั้งสาระและรูปแบบทางศิลปะได้ถูกทำลายและสูญหายไปได้ง่ายไม่ต่างจากสาเหตุการแปลผิดหรือความเสียหายของเอกสารสิ่งพิมพ์ที่ถูกทำลาย การเข้ามาของสื่อดิจิทัลไม่เพียงช่วยในการรักษาด้านฉบับกวีนิพนธ์ แต่ยังช่วยให้เข้าถึงผู้ฟังในวงกว้างมากยิ่งขึ้น สื่อสิ่งพิมพ์ออนไลน์ช่วยลดเวลาในการเสพกวีนิพนธ์ได้มาก อีกทั้งยังช่วยให้กวีสร้างงานได้รวดเร็วขึ้น ขจัดปัญหาอุปสรรคในการรอรับการอนุมัติจากผู้จัดพิมพ์ และประหยัดค่าใช้จ่ายในการเผยแพร่ผลงานของตน กวีสามารถเผยแพร่ผลงานของตนได้โดยไม่ต้องผ่านคนกลางเหมือนสมัยที่ต้องเขียนด้วยมือหรือพิมพ์ และส่งไปยังสำนักพิมพ์ บางครั้งผลงานอาจไม่ได้รับการพิจารณา เบนเทียน (Benthien, 2021) ยังกล่าวว่าการเผยแพร่งวีนิพนธ์ในยุคดิจิทัลนั้นไม่ได้เผยแพร่บนหน้ากระดาษเพียงช่องทางเดียว ยังมีการแสดงการอ่านบทกวีในโรงละครโดยสามารถบันทึกในรูปแบบซีดี การบันทึกเสียงอ่านบนอินเทอร์เน็ตหรือเว็บไซต์ การบันทึกวิดีโอเพื่อเผยแพร่ในยูทูบ หรือในพื้นที่ออนไลน์อื่น ๆ อีกด้วย

จะเห็นได้ว่าหลักการทำงานของกวีนิพนธ์ดิจิทัลมีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องของพื้นที่ เวลา พื้นที่ที่จัดแสดงอยู่ในระบบออนไลน์ทำให้คนเข้าถึงได้ง่าย เผยแพร่ผลงานได้อย่างรวดเร็ว เข้าถึงผู้อ่านได้มหาศาลในเวลาอันรวดเร็ว อีกทั้งยังควรวรรณศิลป์วิทยาการสาขาต่าง ๆ เข้าไว้ในผลงานเดียวกันได้อย่างกลมกลืน

ในส่วนของกวีนิพนธ์ไทย ศิลปินต่าง ๆ อาทิ ชมัยภร บางคมบาง ไพฑูรย์ ธัญญา ศักดิ์สิริ มีสมสืบ ไพวรินทร์ ขาวงาม พิบูลศักดิ์ ละครพล เรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์ อังคาร จันทาทิพย์ ศิริวรร แก้วกาญจน์ กุศลจี พรชัย แสนยะมูล อภิชาติ คำดี ฯลฯ ล้วนใช้สื่อดิจิทัลเพชฌึกในการเผยแพร่ผลงานกวีนิพนธ์ เผยแพร่ผลงาน เรื่องราวในชีวิต หรือสถานการณ์เหตุการณ์เมืองเป็นประจำทั้งสิ้น เช่น ชมัยภร บางคมบาง (ศิลปินแห่งชาติ) นิยมโพสต์ “ภาพคำประจำวัน” มีลักษณะการแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ มีภาพประกอบกวีนิพนธ์ เรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์ (กวีซีไรต์) นิยมโพสต์กลอนเปล่า หรือในบางวันเป็นบทกวีฉันทลักษณ์ พร้อมภาพวาดลายเส้นของตนเอง หรือแม้แต่ ไพฑูรย์ ธัญญา (ศิลปินแห่งชาติ) และ กุศลจี พรชัย แสนยะมูล ก็นิยมโพสต์บทกวีพร้อมภาพพามาประกอบบทกวีทุกครั้ง จะเห็นได้ว่าการสร้างและการเผยแพร่หรือการอ่านกวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัยมีแนวโน้มในการเพิ่มช่องทางการสร้างและการเสพในรูปแบบกวีนิพนธ์มากขึ้นเป็นลำดับ

อย่างไรก็ตามเมื่อสำรวจงานวิจัยโดยเบื้องต้นกลับพบว่า งานวิจัยปรากฏการณ์กวีนิพนธ์ดิจิทัลของไทยยังปรากฏไม่มากนักเมื่อเทียบกับงานวิจัยในต่างประเทศ จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษากวีนิพนธ์ดิจิทัลในบริบทสังคมไทยกับโครงการห้องปฏิบัติการกวีนิพนธ์ออนไลน์ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนผ่านและการเปลี่ยนแปลงจากสื่อสิ่งพิมพ์สู่ดิจิทัล กระบวนการสำคัญในการรวบรวมข้อมูลคือผู้วิจัยได้จัดพื้นที่กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัยในยุคดิจิทัล โดยใช้โครงการห้องปฏิบัติการกวีนิพนธ์ จัดกิจกรรม “จ่ายคำ

บันดาลใจ” คือการอ่านบทกวีออนไลน์ผ่านโปรแกรม Google Meet ทั้งสิ้น 10 ครั้ง ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2564 ถึงเดือนธันวาคม 2564 โดยมีกวีที่เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมด 95 คน และบทกวีที่ส่งเข้าร่วมอ่าน จำนวนทั้งสิ้น 110 บท กิจกรรมการอ่านบทกวีออนไลน์แต่ละครั้งประกอบด้วย กวีผู้เข้าร่วมอ่านบทกวี ผู้ฟัง และผู้สังเกตการณ์ มีความหลากหลายทั้งในระดับประสบการณ์ ชื่อเสียง ช่วงวัย มีทั้งกวีชาวไทยและกวีจากประเทศเพื่อนบ้าน จากนั้นผู้วิจัยได้บันทึกเหตุการณ์กิจกรรมการอ่านบทกวี การโต้ตอบของผู้อ่าน ผู้ฟัง และรวบรวมบทกวีที่อ่านทั้งหมด มาศึกษาทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหา ผลการวิจัยปรากฏดังนี้

1. กวีนิพนธ์กับการสรรสร้างและการสร้างสรรค์: กวีนิพนธ์ดิจิทัลและเวทีซึ่งไร้ข้อจำกัด

เมื่อการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีนำไปสู่การก่อกำเนิดอินเทอร์เน็ตที่ช่วยสร้างเครือข่ายทางสังคม ก่อให้เกิดโซเชียลมีเดีย มีการใช้พื้นที่บนโลกโซเชียลในการเผยแพร่ผลงานของกวีมากขึ้น การใช้พื้นที่ทางวรรณกรรมจึงมีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป อรรถพล ปะมะโช (Attapon, 2020) ชี้ว่าวรรณกรรมได้เปลี่ยนผ่านจากยุคการเล่าเรื่อง การพิมพ์หนังสือเล่ม จนมาสู่หน้าจอในยุคดิจิทัล พื้นที่ดิจิทัลจึงไม่ได้มีแค่ตัวบท (Text) หรือเนื้อหา แต่ยังเกี่ยวข้องกับการออกแบบประสบการณ์การอ่านที่พึ่งพาระบบดิจิทัลในการสื่อสารอีกด้วย ผู้วิจัยจึงจัดพื้นที่กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัยในยุคดิจิทัล โดยใช้โครงการห้องปฏิบัติการกวีนิพนธ์ จัดกิจกรรม “ร้ายคำบันดาลใจ” คือการอ่านบทกวีออนไลน์ผ่านโปรแกรม Google Meet ทั้งสิ้น 10 ครั้ง ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2564 ถึงเดือนธันวาคม 2564 โดยมีกวีที่เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมด 95 คน และบทกวีที่ส่งเข้าร่วมอ่าน จำนวนทั้งสิ้น 110 บท

กิจกรรมการอ่านบทกวีออนไลน์แต่ละครั้งประกอบด้วย กวีผู้เข้าร่วมอ่านบทกวี ผู้ฟัง และผู้สังเกตการณ์ ด้านกวีเจ้าของผลงาน มีทั้งกวีที่มีชื่อเสียงระดับศิลปินแห่งชาติ และกวีซีไรต์ ซึ่งเข้ามาอ่านในฐานะกวีรับเชิญ เช่น พนม นันทพฤกษ์ ชมัยภร บางคมบาง ไพฑูรย์ ธัญญา กวีและนักเขียนซีไรต์ที่เข้ามาอ่านบทกวี ได้แก่ โชคชัย บัณฑิต’ อังคาร จันทาทิพย์ จเด็จ กำจรเดช พลัง เพียงพิรุฬห์ นอกจากนี้ยังมีกวีร่วมสมัยอีกจำนวนมาก เช่น ศิวกานท์ ปทุมสูติ งามอาจ สิงห์สุวรรณ นิตา มาศิริ นนทพัทธ์ หิรัญเรือง เป็นต้น (NatrueThai 2021, Preface) จะเห็นได้ว่าผู้เข้าร่วมกิจกรรมอ่านบทกวีมีความหลากหลายทั้งในระดับประสบการณ์ ชื่อเสียง ช่วงวัย และเชื้อชาติ บางคนเป็นกวีสมัครเล่นที่สนใจงานวรรณกรรม การอ่าน การเขียน แม้จะอยู่นอกวงการวรรณกรรม เช่น นักร้อง พัชริดา วัฒนา ยิ่งไปกว่านั้น ยังได้รับความสนใจจากกวีรุ่นเยาว์ซึ่งกำลังเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา เข้าร่วมอ่านบทกวีในบางครั้ง เช่น เด็กหญิงพลอยจันทร์ หิรัญภัทร เด็กหญิงรินรัก แซ่ไคว้ เด็กชายโพธิ์ธารา จันทร์ส่งแสง เด็กหญิงศุภาพิชญ์ พรอำนวยผล เป็นต้น นอกจากนี้ การอ่านบทกวีออนไลน์ยังเปิดกว้างสำหรับกวีชาวต่างชาติให้เข้าร่วมอ่านบทกวีโดยไม่มีข้อจำกัดด้านพื้นที่และเวลา มีกวีชาวกัมพูชา คือ สู้ เขมรินทร์ และกวีนักเขียนชวามาเลเซียเชื้อสายไทย คือ สุวรรณเลิศ โปรบอด เข้าร่วมกิจกรรมอีกด้วย

ปฏิสัมพันธ์การโต้ตอบในห้องปฏิบัติการกวีนิพนธ์ออนไลน์ระหว่างผู้อ่านและผู้ฟัง มีความใกล้ชิดระหว่างกันและกัน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิพากษ์วิจารณ์บทกวี ระหว่างผู้อ่านบทกวีรุ่นเยาว์ หรือนิสิต นักศึกษา กับอาจารย์อาวุโส หรือศิลปินแห่งชาติ บรรยายกาศภายในห้องปฏิบัติการอ่านบทกวีออนไลน์จึงเป็นบรรยากาศแห่งความอบอุ่น ภายใต้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การให้ข้อมูลเพื่อต่อยอดในการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ แต่ข้อจำกัดของการอ่านบทกวีออนไลน์ผ่านโปรแกรม Google Meet นี้คือความชัดเจนของภาพและเสียง หรืออุปสรรคด้านสัญญาณอินเทอร์เน็ต

การอ่านบทกวีในรูปแบบดิจิทัลนี้สะท้อนให้เห็นว่า วิธีการอ่านบทกวีออนไลน์เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างสำหรับผู้เข้าร่วมกิจกรรม ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องสถานที่ เวลา ต่างจากการอ่านบทกวีที่จัดในสถานที่จริงซึ่งมีข้อจำกัด ในเรื่ององค์ประกอบเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการสร้างและเสพกวีนิพนธ์ออนไลน์ทำได้ง่ายและทำได้ตลอดเวลา (Naji, 2012) ผู้เข้าร่วมการฟัง ส่วนหนึ่งคือกวีที่เข้าร่วมอ่านบทกวีในแต่ละครั้ง และอยู่ร่วมฟังกวีท่านอื่นจนจบรายการ กวีหลายท่านเข้าฟังอย่างต่อเนื่อง ผู้ฟังอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาอ่านกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอได้แก่ นักเรียน นิสิต นักศึกษาและผู้สนใจการอ่านการเขียนบทกวี อีกทั้งผู้เข้าร่วมกิจกรรมอ่านและฟังบทกวีบางส่วนเป็นที่รู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน ดังเช่นกลุ่มของศิลปินกวีอาวุโส กวีซีไรต์ กวีร่วมสมัย และกวีรุ่นใหม่บางท่าน มีหลายท่านที่ยังไม่เคยรู้จักกันมาก่อน ทั้งนี้เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมอ่านและฟังบทกวี ก็สามารถทำกิจกรรมร่วมกันได้อย่างสนิทสนมเป็นกันเอง ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นอาจเป็นเพราะการร่วมกิจกรรมในช่องทางออนไลน์ซึ่งไม่ได้

พบปะกันตัวต่อตัวทำให้ผู้เข้าร่วมคลายกังวล ลดความประหม่า หรือไม่รู้สึกละอายหน้าต่อกัน สอดคล้องกับที่แพทริก โรบินสัน (Robinson, n.d.) เขียนบทความเรื่อง “How has the Digital age changed culture and communication?” โรบินสันมีความเห็นว่าในยุคดิจิทัลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและการสื่อสาร ทั้งทางบวกและทางลบ ผู้คนส่วนใหญ่ชอบตัวอยู่หลังคอมพิวเตอร์ สามารถสื่อสารได้โดยไม่ต้องเปิดเผยตัวตนมากนัก ในขณะที่บุคคลอื่นก็ไม่มีข้อมูลของผู้ส่งสารเช่นกัน การสื่อสารในลักษณะนี้จึงมักทำให้เกิดการแสดงความรู้สึกและความคิดเห็นได้อย่างอิสระ การสื่อสารแบบออนไลน์จึงได้สร้างรูปแบบความสัมพันธ์แบบใหม่ของผู้คนที่ไม่จำเป็นต้องรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน

กวีนิพนธ์ส่วนใหญ่เป็นบทกวีที่แต่งขึ้นใหม่ กวีบางท่านนำบทกวีที่เคยแต่งไว้มาอ่าน เช่น สถาพร ศรีสังข์ (ศิลปินแห่งชาติ) อ่านบทกวี “นักเดินเรือ” ไพวรินทร์ ขาวงาม (ศิลปินแห่งชาติ) อ่านกลอนของกวี (ฉบับเก่า) และ กลอนของกวี (ฉบับใหม่) เป็นบทกวีที่ตีพิมพ์ในรวมกวีนิพนธ์ดอกพะยอมยามยาก อังคาร จันทาทิพย์ (กวีซีไรต์) อ่านบทกวี “หอมข้าวใหม่” จากรวมกวีนิพนธ์ระหว่างทางกลับบ้าน วรากรณ์ พูลสวัสดิ์ อ่านบทกวี “ใจชรา” ที่เคยโพสต์ลงเฟซบุ๊ก พัชริดา วัฒนา อ่านบทกวีที่เคยเขียนให้คุณแม่สุดา ชื่นบาน (ศิลปินแห่งชาติ) ในวันแม่แห่งชาติและโพสต์ลงเฟซบุ๊ก บางท่านนำบทกวีที่ชอบมาอ่าน เช่นเดียวกับกัน เช่น วีระศักดิ์ จันทร์สงแสง อ่านบทกวีอินเดียแปลที่แปลกับเพื่อนที่ทำงานเก่า ตัวบทสามารถวิเคราะห์เนื้อหาได้ดังนี้

2.1 ชูขุจิวิญญาน: กวีทัศนะว่าด้วยกวีนิพนธ์ในยุคดิจิทัล

กวีนิพนธ์เป็นงานวรรณกรรมที่สะท้อนความรู้สึกนึกคิด และแสดงออกมาในรูปแบบของภาษาอันจำกัด นพพร ประชากุล (Nopporn, 2009) ได้แบ่งกวีนิพนธ์ไทยในปัจจุบันออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ แนวจินตนิยม และแนวสังคมนิยม กวีไทยไม่น้อยสามารถสร้างสรรค์ผลงานได้ทั้งสองแนวทาง แม้ว่าแนวทางที่กล่าวมานั้นมีความขัดแย้งในด้านหลักการ เนื้อหา ชั้นวรรณะ นพพรยังได้กล่าวถึงกวีนิพนธ์สังคมนิยมที่กวีมักบรรยายถึงหลักการ แรงบันดาลใจ เป้าหมาย กระบวนการสร้างสรรค์ผลงานที่เรียกว่า “กวีนิพนธ์ว่าด้วยกวีนิพนธ์” (Meta poetry) เนื้อความของกวีนิพนธ์ว่าด้วยกวีนิพนธ์นั้นมีการใช้ระบบสัญลักษณ์สื่อความหมายในแบบโพสต์โมเดิร์น ปราโมทย์ ธรวิ (Pramote, 2010) กล่าวถึงกวีนิพนธ์ว่าด้วยกวีนิพนธ์เป็นการแสดงมุมมองทางความคิดในลักษณะการให้ความหมายของกวีกับกวีนิพนธ์ โดยกล่าวถึงเรื่องของตนเอง “แฝงไว้” ในตัวบท มีการแสดงออกถึงแนวคิดด้านทฤษฎีการศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์ในด้านคุณลักษณะ บทบาท หน้าที่ ประชญา และหลักการอื่น ๆ ทางวรรณศิลป์ นอกจากนั้นแล้ว ปราโมทย์ยังได้ศึกษากวีนิพนธ์ว่าด้วยกวีนิพนธ์ในกวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัยพบว่า กวีนิพนธ์ว่าด้วยกวีนิพนธ์มีลักษณะ 4 ประการ คือ คุณลักษณะของกวี พันธกิจของกวี คุณค่าของกวีนิพนธ์ และกระบวนการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์

บทกวีที่น่าเสนอในห้วงปฏิบัติการวรรณกรรมกวีนิพนธ์ออนไลน์ “ร้อยคำบันดาลใจ” มีบทกวีจำนวนหนึ่งที่แสดงถึงทัศนะและมุมมองของกวีที่มีต่อปรากฏการณ์ การอ่าน การเขียนกวีนิพนธ์ไทยในยุคดิจิทัล กวีทัศนะต่อการเขียนกวีนิพนธ์ของกวีไทยร่วมสมัย มีทั้งทัศนะที่แสดงให้เห็นคตินิยมความชื่นชม เชื่อมมั่นในคุณค่าและพลังของกวีนิพนธ์ตามมโนทัศน์ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต และทัศนะใหม่ต่อสถานะของกวีนิพนธ์และการเขียนกวีนิพนธ์ในบริบทใหม่ รวมทั้งกวีนิพนธ์ในยุคดิจิทัล ทำให้กวีนำเสนอมุมมองตามแนวคิดและประสบการณ์ของตน ทัศนะที่แสดงความชื่นชมเชื่อมั่นในพลังของบทกวีในส่วนนี้มีตั้งแต่การให้ความหมายบทกวีว่าเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่ติดตาม เช่น เป็นมวลดอกไม้ เป็นแสงประทีปนำทาง เป็นสายรุ้ง และเป็นนกแห่งอิสระเสรี ดังปรากฏในบทกวีของ อารีรัตน์ นาบ่อทอง ชื่อ “กวีนิพนธ์”

บทกวีคือแสงไฟใสกระจ่าง คือประทีปคือทอดทางให้ย่างย่ำ
คือต้นหญ้าน้อยใหญ่ร้ายระบำ คือรุ้งสายสายน้ำท่วงทำนอง

(อารีรัตน์ นาบ่อทอง: กวีนิพนธ์)

ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ กวีเห็นว่าในสถานการณ์วิกฤตโรคระบาดโควิด-19 บทกวีเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยเยียวยาและให้กำลังใจแก่กันและกันได้

แอปฯ สมุดบันทึกจอมือถือ เฝ้าเพียรเขียนหนังสือเท่าทำได้
ก้าวที่หยุดเดินทาง ว้างเกินไป จนต้องใช้บทกวีมาบรรเทา

(องอาจ สิงห์สุวรรณ: “กระถินจะกลับมาเขียวขจีเหมือนอย่างเคย”)

เช่นเดียวกับบทกวี “ดวงดาวแห่งดาวกวี” โดย ธนภัทร เหล่าสุวรรณ ที่แสดงความเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมว่าบทกวี จะส่งพลังความรัก มิตรภาพเป็นกำลังใจให้กันและกันแม้ในช่วงเวลาอันมืดมิด

บางคำคืนดวงดาวอาจเศร้าล้ำ
พร้อมส่งมอบความสุขใส่ให้แก่กัน

แต่แววดาวกวีโลกนี้นั้น...
เพื่อสร้างสรรค์ท้องฟ้าให้น่ามอง

โน้นขอบฟ้าที่เคยมืดมิดใจแล้ว
คือดวงดาวอร่ามแจ่มแสงเรืองรอง

มีดวงแก้วแห่งกวีที่ผูกผ่อง
คอยจับจ้องมอบอุ่นไอน้ำให้ “กวี”

(ธนภัทร เหล่าสุวรรณ: “ดวงดาวแห่งดาวกวี”)

หรือในบทกวี “ถอดรหัสซับซ้อนในห้วงสมัยอันแสนพิสดาร” โดย จรูญพร ปรปักษ์ประลัย ซึ่งเขียนในรูปแบบกลอนเปล่า ได้นำเสนอทัศนะที่แสดงถึงพลังอำนาจของบทกวีเช่นกัน

ถอดรหัสซับซ้อนในบทกวีที่แสนพิสดาร
สุดกลิ่นกวีนิพนธ์
ดื่มกินอย่างหิวกระหาย
กู่ตะโกนสุดเสียงคำราม
ประกาศทุกกระแสดความรู้สึที่แผดดังในหัวใจ
เมื่อเขียน...บทกวีมีชีวิต
เมื่อเสพ...บทกวีทำปฏิกิริยากับสรรพเซลล์ในร่างกาย
อักษรแทรกซึม
สัมผัสไหลเวียนทั่วเรือนร่างอันโสมม
จังหวะกวีกลมกลืนกับจังหวะหัวใจ
แปรเปลี่ยนเราไปตลอดกาล

(จรูญพร ปรปักษ์ประลัย: “ถอดรหัสซับซ้อนในห้วงสมัยอันแสนพิสดาร”)

ในบทกวีนี้ กวีได้ใช้อุปมาอุปไมยเปรียบเทียบบทกวีคือส่วนหนึ่งของการมีชีวิต เป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงไหลเวียนแทรกอยู่ในทุกองคาพยพของร่างกาย เช่นเดียวกับการไหลเวียนของโลหิตและการเต้นของหัวใจ แสดงถึงพลังและความเชื่อมั่นในสถานะของกวีนิพนธ์อย่างชัดเจน

ส่วนทัศนะใหม่ต่อกวีนิพนธ์ในยุคดิจิทัลนั้น เห็นได้ชัดเจนในบทกวี “กลอนของกวี (ฉบับใหม่)” โดยไพโรรินทร์ ขาวงาม ซึ่งให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบันในการเขียนบทกวี จากหน้าหนังสือมาลงบนหน้าเฟซบุ๊ก พื้นที่การเขียนและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์สำคัญแห่งยุคอันเกิดจากโลกในยุคโลกาภิวัตน์ที่มีความเปลี่ยนแปลงหลากหลายและรวดเร็ว บทกวีของไพโรรินทร์ชิ้นนี้ กล่าวถึงการสร้าง การเสพและการเผยแพร่กวีนิพนธ์ในบริบทของสังคมดิจิทัลผ่านช่องทางต่าง ๆ ของสื่อสังคมออนไลน์

เราอ่านกลอนของกวีที่วันพุ่ม
ณ ตรงนี้ที่เห็นและเป็นไป
เราอ่านกลอนของกวีที่เฟซบุ๊ก
ทั้งบอบบางทั้งบึกบึนทะมึนมา
เราอ่านกลอนของกวีที่ห้องแชต
โพ้นเทือกเขาทอดยาวนั้นตะวันรอน

แรมโค้งรุ่งเจ็ดสีที่เอี่ยมใกล้
สุดดินแดนแสนไกลใจกับตา
โพสต์เพื่อนยุคมิตรสมัยหลายใบหน้า
แชร์ไซเบอร์เสมอว่าฟ้าดินวอลล์
ทั้งกลอนแปดกลอนเปล่าเฝ้าอักษร
โพ้นนครตึกสูงนั้นตะวันรอน

(ไพรวรินทร์ ขาวงาม: กลอนของกวี (ฉบับใหม่))

หากพิจารณาชื่อเสียงของกวีที่ซ่อนอยู่ระหว่างบรรทัด รวมทั้งถ้อยคำและความเปรียบ จะเห็นได้ว่าแฝงความรู้สึกว่าแม้กวีจะยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแต่กลับกระอักกระอ่วนใจในมิติทางสังคมรูปแบบใหม่ การเข้าถึงและอ่านบทกวีทำได้อย่างรวดเร็ว ทั่วทุกพื้นที่ การโพสต์บทกวีสามารถโพสต์ที่หน้าเฟซบุ๊กหรือในห้องแชตส่วนตัว แต่ก็เกิดการยั่วยุแย้งทางความรู้สึกของกวีโดยผู้คนสามารถแชร์ข้อมูลต่อกันได้แม้ไม่เคยรู้จักกัน

จะเห็นได้ว่าในยุคดิจิทัล กวียังคงใช้พื้นที่ในการแสดงมุมมองทางความคิด ให้ความหมายของกวีกับกวีนิพนธ์ในแง่มุมต่าง ๆ ตามกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งชัดเจนให้เห็นว่าแม้สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร กวีก็ยังคงสำนึกในบทบาท หน้าที่ปรัชญา ให้กวีนิพนธ์ทำหน้าที่ชูชูจิตวิญญาณ สร้างพลังให้กับผู้อ่านภายใต้สถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อโน้มน้าวใจต่อการเปลี่ยนไปของโลก

1.2 พลัดพราก เห็นห่าง ทุกข์เข็ญ: การดำรงชีวิตในภาวะโรคระบาดโควิด-19

การอ่านบทกวีออนไลน์มีความหลากหลายในการอ่าน ด้วยรูปแบบสำคัญ 3 ลักษณะ คือ บทกวีฉันทลักษณ์ บทกวีไร้ฉันทลักษณ์ (กลอนเปล่า) และบทกวีที่สร้างสรรค์ในรูปแบบประสาสนศิลป์ปะปนกัน เช่น อ่านบทกวีฉันทลักษณ์ประสาสนกับการร้องแร็ป อ่านบทกวีไร้ฉันทลักษณ์ประสาสนการร้องเพลงและเล่นดนตรี หรืออ่านบทกวีฉันทลักษณ์โดยแทรกการร้องหนังตะลุงบางช่วงเพื่อให้เกิดอรรถรสในการอ่าน

บทกวีฉันทลักษณ์ ใช้ขนบการประพันธ์ในลักษณะ โคลง กาพย์ กลอน ทั้งในผลงานของกวีอาวุโส กวีรุ่นใหม่และกวีสมัครเล่น นอกจากตัวบทที่กล่าวถึงกวีที่คนจะว่าด้วยกวีนิพนธ์ในยุคดิจิทัลแล้ว การระบาดระลอกใหญ่ในสถานการณ์โควิด-19 ทำให้มีบทกวีหลายบทที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นใหม่เพื่ออ่านในโครงการนี้ เนื้อหาสาระส่วนใหญ่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการนำเสนอเรื่องราวในรูปแบบดัดจริตมากแต่กลับกล่าวถึงยุคสมัยความเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนไปอันหลากหลายของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานการณ์โควิด-19 ที่กวีสะท้อนปัญหาและความรู้สึกที่มีต่อสถานการณ์ที่กำลังประสบอย่างหลากหลาย ดังตัวอย่าง

คอยหยดร่วงพร่างพรูลงกรูกราว หัวใจร้างว่างเปล่าหนาวทวน	เหมือนดวงดาวหล่นมาเป็นท่าฝน อกท่วมท้นด้วยรินทศปรากฏการณ์
ลูกคนโน้นนอนตายในถนน ลูกคนนี้สีทุกข์ทรมาน	ลูกอีกคนนอนตายอยู่ในบ้าน ลูกคนนั้นเจ็บปานจะขาดใจ

(ขมัยกร บางคมบาง: “น้ำตาแผ่นดิน”)

บทกวี “น้ำตาแผ่นดิน” ของ ขมัยกร บางคมบาง (ศิลปินแห่งชาติ) เป็นดั่งบันทึกเหตุการณ์จริงในช่วงวันแม่แห่งชาติ สะท้อนอารมณ์ผู้เป็นแม่ทุกคนที่สูญเสียลูกจากการระบาดของโรคร้ายได้อย่างสะเทือนอารมณ์ การสูญเสีย การพลัดพรากเป็นสิ่งที่ไม่ยากให้เกิดขึ้นแต่ยังไม่มียุติลดจำนวนคนตายรายวันได้ในช่วงเวลานั้น

“เหมือนบายศรีมีงานท่านถนอม พอป่วยไข้อับจนคนเยียวยา	เจิมแป้งหอมน้ำมันจันทน์ให้พรรษา” เขาปล่อยมาตายรังดังลอยแพ
จึงขบวนคนยากจากเมืองฟ้า ตู้โดยสารชะตากรรมคล้ำจ้อแจ	ต้องเคว้งไปกว้างมาเหมือนจอกแหน ขบวนแห่ขนทามาเต็มคัน
ขวัญเอยขวัญมาสู่มายู่เหย้า มาเยียวยา ยาใจให้แบ่งปัน	บ้านเก่าทุ่งท่าเถียงนานั้น เรามีเราดูแลกันเท่านั้นพอ ๆ

(ไพฑูรย์ ธัญญา: “ยินดีต้อนรับ”)

บทกวี “ยินดีต้อนรับ” ของไพฑูริย์ ธีธัญญา บ่งบอกเหตุการณ์จริงของมนุษย์ในยุคโควิดที่เป็นข่าวมากมายในขณะนั้น ในบริบทนี้ชี้ให้เห็นถึงการแพร่ระบาดของเชื้อโรค การขาดแคลนเตียงผู้ป่วยในโรงพยาบาลที่กำลังเกิดขึ้น คนชนบทที่ทำงานในเมืองต้องกลับบ้านมาดูแลตัวเองที่บ้าน เป็นการเสียดสีสังคมการเมืองไปในตัวว่าเหตุการณ์เหล่านี้เป็นผลพวงจากการบริหารของรัฐที่ไม่ได้ดูแลประชาชนของตนเองอย่างเต็มที่

รอวันถอดหน้ากาก	จะเห็นปากและรอยยิ้ม
ได้เห็นแกมนี้มนั่ม	พร้อมลัทธิอันสดใส
ถึงแม้จะเนิ่นนาน	มหาศาลสักเพียงใด
จับมือกันมันไว้	ก้าวต่อไปด้วยความรัก
รอวันได้สวมกอด	หอมดังฟอตสุขยั้งนัก
รอวันนอนหนุนตัก	พบความรักกลับคืนมา

(ด.ญ.รินรัก แซ่ไคว้: “รอถอด”)

บทกวี “รอถอด” ของ ด.ญ.รินรัก แซ่ไคว้ แสดงถึงความอดัดกับวิถีใหม่ (New Normal) ที่ประชาชนในประเทศต้องเว้นระยะห่าง งดการสัมผัส และสวมหน้ากากก่อนออกจากบ้าน ไม่ได้เห็นหน้าตาตั้งแต่ก่อน รอยยิ้มที่คนไทยอันเคยถูกขนานนามว่า ‘ยิ้มสยามงามอย่างไทย’ นั้นก็หายไปบนหน้ากากด้วย บทกวีชิ้นนี้จึงสร้างความหวัง การรอคอยว่าวิถีชีวิตที่เคยเป็นจะกลับมาดังเดิม

นอกเหนือจากการสะท้อนปัญหาและผลกระทบของเชื้อโรคโควิด-19 ต่อชีวิตของผู้คน บทกวีจำนวนหนึ่งได้นำเสนอเนื้อหาที่แสดงถึงความหวังใจ และให้กำลังใจ

ตั้งยุคดินผลิตหญ้าคนผลิตเหี่ยว	เพียงนั่งรับสภาพเอาไว้เอื้อนเอ่ย
ยิ่งครรลอง “ออนไลน์” ไม่คุ้มเลย	เหมือนยิงเผยความกลัวลึกลับตัวตน
“ข้างในนั้นฉันพบครูผู้แพ้วาย	ซ่อนกายในฉันมาแต่ต้น
ผู้มีอาจก้าวข้ามความมืดมน	ทั้งมีอาจสอนคน - - เป็นครูใคร
ทุกอย่างก้าวของเขายังเขลาขลาด	ซ้ำปราคาสมผู้ที่มีซึ่งก้าวใหม่
เพียงแคโลกปรับแปรยังแพ้วใจ	มิต้องพุดถึงเรื่องใหญ่อย่างให้ปัญญา”
ครูคนนั้นต่างพบเจอในเธอในฉัน	จะปล่อยเป็นไปเช่นนั้นหรือวันข้างหน้า?
ก่อนลูกศิษย์ตัวน้อยคอยคล้อยลา	ต้องหาญกล้าจัดครูแห่งความกลัว

(นนทพัทธ์ หิรัญเรือง: “ครูคนนั้น”)

บทกวี “ครูคนนั้น” ของ นนทพัทธ์ หิรัญเรือง เป็นบทกวีมอบกำลังใจให้ผู้เป็นครู สะท้อนถึงการเรียนการสอนในยุควิถีใหม่อันเป็นสิ่งที่กลายมาเป็นปกติในเวลาต่อมา การเรียนการสอนในห้องเรียนปรับรูปแบบมาเป็นการสอนออนไลน์ การเผชิญภาวะคุกคามของดิจิทัลผนวกกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อโควิด-19 เป็นแรงบีบคั้นทางใจให้ครูไม่มีเวลาในการปรับตัวได้มากนัก หากปรับตัวได้ตามยุคสมัยก็จะมีชื่อเสียงของเมื่อวาน

แล้วโควิดละ
 โควิดน่าจะเสียดอยู่บ้าง
 เผลอตัวบอก เฮ้ ฉันกลายเป็นพี่แล้วเพื่อน

แกยังเป็นเจนแรกอยู่อีก
โอมเมื่อก่อนฉันติดต่อผ่านความรัก
แลมด้าว่าฉันติดต่อผ่านความอิจฉา
ความก้าวหน้าของสิ่งหนึ่งไม่ได้ติดต่อของอีกสิ่งหนึ่ง
ความก้าวหน้าไม่อาจถือว่าเป็นสิ่งดี
อย่างน้อยไม่ได้ดีทั้งหมด
โอ พวกเราก้าวหน้าจัง
บทสนทนา
แค่เชื่อโรคสองตัวคุยกันผ่านช่องแชท

(จเด็จ กำจรเดช: “ความก้าวหน้าของเชื้อโรค”)

บทกวี “ความก้าวหน้าของเชื้อโรค” ของจเด็จ กำจรเดช ชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงข้ามสายพันธุ์ของเชื้อโรคผ่านยุคสมัย การอภิวัตน์ตนเองให้สามารถคุยกันผ่านช่องแชทได้เสมือนคน สะท้อนการระงับยับยั้งการแพร่ระบาดของเชื้อโรคที่กำลังเผชิญอยู่ไม่ได้ ทำให้เชื้อโรคเข้ามามีวิวัฒนาการชีวิตแทนที่มนุษย์

ผลกระทบของโควิด-19 ส่งผลต่อความรู้สึกของปัจเจกบุคคลทุกเพศวัยและช่วงอายุ ในบทกวีของเด็กหญิงพลอยจันทร์ หิรัญภัทร กวีรุ่นเยาว์ ได้สะท้อนความรู้สึกของตนกับแม่ขณะแม่ต้องกักตัวเพราะติดเชื้อโควิด-19 แสดงให้เห็นโลกของเด็กยุคใหม่ที่ผูกติดกับเทคโนโลยีการสื่อสารในยุคดิจิทัล ที่นิยมเล่นเกมตอนแยกบ้านกับคุณแม่ในช่วงสถานการณ์ระบาดหนัก เธอได้ใช้การนัดเล่นเกมออนไลน์ Roblox กับคุณแม่มาเชื่อมความสัมพันธ์ให้ใกล้ชิดขึ้นมากกว่าการพูดคุยในโทรศัพท์

ยังไง...ฉันก็มีแม่อยู่ในหัวใจอยู่แล้ว แม้ว่าบางครั้งเล่นเกมจนลืมย่ากับแม่
ด้วยรักและมิตรภาพเลยทำให้ยังสลับกันโทรหา
ฉันเชื่อมโยงกับคุณแม่ด้วย Roblox
ความรักอันไกลห่าง

(พลอยจันทร์ หิรัญภัทร: เชื่อมโยงกันด้วย Roblox)

นอกจากนั้นแล้วบทกวี “ข้ามทุกซ์เชื้อ” ของวิศิษฐ์ ปรียานนท์ ก็เป็นตัวแทนของการเล่าเรื่องคนชายขอบ ปัญหาชาติพันธุ์ในสถานการณ์โควิดพ่วงปัญหาไฟป่า ทำให้ความยากลำบากและอุปสรรคของชีวิตเพิ่มขึ้น ต้องต่อสู้ท่ามกลางความทุกข์โรคระบาด และชาติพันธุ์

หนาหนักหมอกควันไร้สัญชาติ	คลื่นวิกฤติโรคระบาดซัดสาตอยู่
แทรกซึมลมหายใจในทุกอณู	หดหู่ลุกลามข่าวความตาย
ความเป็นอยู่ผู้คน บนสะพาน	ไร้การผ่านข้ามปมความหมาย
ว่าเสียงเรือเจ็บบังนาคือฝันร้าย	รอยเท้าทั้งหลายเลื่อนหายลับ
ท่วงจังหวะทำนองของกาเรียว	ชาวหมอกเคลือบแมกไม้กลายกลับ
เป็นม่านขุนฝุ่นควันปล้นสุธา	ไฟป่าไหม้โหมทับทุกทางทิศ

(วิศิษฐ์ ปรียานนท์: “ข้ามทุกซ์เชื้อ”)

จากตัวอย่างที่ยกมา จะเห็นได้ว่าเป็นกวีนิพนธ์บนโลกดิจิทัลนอกจากเป็นการบันทึกช่วงเวลาสำคัญของบ้านเมือง กวียังมองบริบททางสังคมโลกยุคดิจิทัลว่ามีความเปลี่ยนแปลงอย่างความรวดเร็ว เป็นภาวะคุกคามในทุกรูปแบบไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต การทำงาน การเรียนการสอน หรือแม้กระทั่งการเขียนบทกวี แต่ในที่สุดก็ใช้พื้นที่ดิจิทัลเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวย ต่อรอง และยอมรับ ปรับเปลี่ยนเพื่อความคงอยู่ของกวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย เนื้อหาเป็นการเปิดกว้างทางความคิด ทั้งทัศนะที่หลากหลาย

ต่อตนเอง สังคม และโลก ทำให้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงผ่านทางยุคสมัย มีการอ่านบทกวีออนไลน์ด้วยรูปแบบสำคัญ 3 ลักษณะ คือ บทกวีฉันทลักษณ์ บทกวีไร้ฉันทลักษณ์ (กลอนเปล่า) และบทกวีที่สร้างสรรค์ในรูปแบบประสาธน์ศิลปะแขนงอื่น แต่ยังไม่มีการใช้เครื่องมือดิจิทัลสร้างสรรค์ผลงานแทนที่กวี หรือการใช้สื่อดิจิทัลสร้างนวัตกรรมการอ่านแต่อย่างใด

3. บทสรุป: ความเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่านจากสื่อสิ่งพิมพ์สู่ดิจิทัล

โครงการห้องปฏิบัติการวรรณกรรมกวีนิพนธ์ การจัดกิจกรรมอ่านบทกวีออนไลน์ถือเป็นช่องทางใหม่ในการอ่านและการเผยแพร่บทกวีร่วมสมัยที่สอดคล้องกับสภาพสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งก้าวเข้าสู่สังคมดิจิทัลมากขึ้น ได้กระตุ้นพื้นที่ต่อกวีและผู้อ่านให้เข้าถึงกันมากขึ้น กวีสร้างสรรค์ผลงานได้รวดเร็วโดยไม่ต้องมีจำนวนตัวบทมากเพื่อการตีพิมพ์ ผู้อ่านสามารถติดตามอ่านผลงานได้ทันทีในเวลาเดียวกัน และเข้าถึงได้เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังได้รื้อฟื้นการอ่านออกเสียง มีการผสมผสานศิลปะแขนงต่าง ๆ ในลีลาที่ต่างออกไป เช่น เล่นดนตรีและร้องเพลงสลับกับการอ่านบทกวี การอ่านออกเสียงในทำนองพื้นบ้าน การอ่านแบบกลอนหนึ่งตะลุง หรืออ่านทำนองเสนาะ แต่ก็เห็นว่าเป็นส่วนน้อยเท่านั้น เพราะข้อจำกัดของการอ่านบทกวีออนไลน์ผ่านโปรแกรมประชุมออนไลน์ไม่เอื้อต่อการแสดงออกในขณะที่อ่านอย่างเต็มที่ อีกทั้งยังมีข้อจำกัดและปัญหาในการใช้เครื่องมือสื่อสาร จึงทำให้ไม่ได้เตรียมการมาเพื่อการอ่านบทกวีในลักษณะของการแสดงมากนัก จึงเห็นได้ว่าการอ่านบทกวีออนไลน์ยังคงเป็นช่องทางที่ผู้อ่านสามารถพัฒนารูปแบบการนำเสนอโดยประยุกต์ใช้สื่อดิจิทัลได้อย่างหลากหลาย เช่น การนำเสนอในรูปแบบของคลิปวิดีโอ การใช้ภาพประกอบซึ่งมีดนตรีประกอบก็สามารถทำได้ ดังความเห็นของ ดิยา (Diya, 2020) ที่ว่า หน้ากระดาษในสื่อสิ่งพิมพ์ไม่ได้เป็นช่องทางเดียวในการนำเสนอและการรับชมอีกต่อไป แต่สามารถนำเสนอผ่านช่องทางอื่นอีกหลายช่องทาง ไม่ว่าจะเป็นการแสดงการอ่านบทกวีในโรงละครที่สามารถบันทึกไว้ในรูปซีดี การบันทึกเสียงอ่านบนอินเทอร์เน็ตหรือเว็บไซต์ การบันทึกวิดีโอเพื่อเผยแพร่ในโปรแกรมยูทูบ หรือในพื้นที่ออนไลน์อื่น ๆ เช่นเดียวกับที่ ไชเกอะ (Schaefer, 2016) เสนอแนวคิดที่ว่า วรรณกรรมในยุคดิจิทัลสามารถใช้สื่อในการเผยแพร่ได้อย่างหลากหลายผ่านสื่อต่าง ๆ ถ้าหากว่ามีการตระหนักในความจริงเรื่องนี้ก็สามารถนำไปพัฒนาสื่อกลางในปฏิบัติการทางวรรณกรรมได้

นอกจากนี้ การเข้าร่วมกิจกรรมอ่านบทกวีออนไลน์ส่งผลให้เกิดแรงบันดาลใจและปลุกฝังความรักในการเขียนบทกวีตั้งแต่ยังเด็ก ทั้งยังได้เรียนรู้จากกวีรุ่นใหญ่ เป็นการแบ่งปันประสบการณ์ที่น่าสนใจ เพราะผู้เข้าร่วมอ่านบทกวีมีความหลากหลายทั้งช่วงวัยและประสบการณ์ เป็นการชุมนุมกวีไทยร่วมสมัย ตั้งแต่ระดับกวีอาวุโส มากด้วยประสบการณ์และผลงาน เช่น ศิลปินแห่งชาติ กวีซีไรต์ กวีมีรางวัลหลากหลายท่าน ได้มาร่วมอ่านบทกวีกับกวีหนุ่มสาวหน้าใหม่ที่เริ่มต้นเขียนบทกวี ทำให้เห็นว่าการอ่านบทกวีออนไลน์เป็นพื้นที่เปิดกว้างกับกวีทุกช่วงวัยและประสบการณ์โดยไม่มีกรอบแบ่งแยก ทำให้กวีหลากหลายรุ่นได้มาร่วมสังสรรค์แสดงออกและเรียนรู้เกี่ยวกับกวีนิพนธ์ร่วมกัน ทั้งยังเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ในระหว่างผู้อ่านด้วยกัน เนื่องจากในการจัดกิจกรรมแต่ละครั้ง เมื่อการอ่านบทกวีจบลงจะมีกวีรุ่นใหญ่ เช่น ศิลปินแห่งชาติ แสดงความเห็นชื่นชมและให้กำลังใจแก่ผู้อ่านแต่ละคน รวมทั้งให้ข้อสังเกต ข้อเสนอแนะทั้งในการอ่านและการเขียนบทกวี ในบรรยากาศที่เต็มไปด้วยการสร้างสรรค์ ซึ่งไม่ค่อยพบในเวทีอ่านบทกวีแบบปกติ ก่อให้เกิดบรรยากาศใหม่ของการรวมกลุ่มกวีที่อบอุ่น สร้างบรรยากาศในการเรียนรู้และส่งทอดทางวรรณศิลป์ที่ไม่เกิดขึ้นบ่อยนัก

ดังนั้น การอ่านบทกวีผ่านช่องทางออนไลน์เป็นรูปแบบในการนำเสนอและเผยแพร่ที่สอดคล้องกับบริบทความเปลี่ยนแปลงทางสังคมสมัยใหม่ ซึ่งกวีไทยและนักอ่านกำลังปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการณ์ดังกล่าว ทั้งในแง่ของวิธีการเขียน การสร้างสรรค์รูปแบบและการนำเสนอ แม้ว่าจะยังไม่พัฒนาไปสู่ลักษณะของกวีนิพนธ์ดิจิทัลเต็มรูปแบบ แต่ก็มีแนวโน้มว่ากวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัยกำลังพัฒนาไปสู่กวีนิพนธ์ดิจิทัลมากขึ้นในอนาคต นอกจากนี้ การอ่านบทกวีออนไลน์ยังเป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างสำหรับกวีและผู้ฟังทุกช่วงอายุ เพศ วัย ได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องสถานที่และช่วงเวลาอีกต่อไป และยังเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ที่สำคัญระหว่างกวีผู้สร้างงาน ผู้อ่านหรือผู้ฟังในฐานะผู้เสพ นักวิจารณ์และนักวิชาการ นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการในการสืบสร้างกวีนิพนธ์ไทยให้คงอยู่ แม้ว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมจะเปลี่ยนไปเช่นไรก็ตาม หากมีนวัตกรรมการเขียน การอ่านบทกวีโดยใช้ระบบดิจิทัลแทนที่กวี น่าจะเป็นมิติใหม่ในการสร้างและเสพบทกวีไทยในยุคดิจิทัลอย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- Kosol Jitvirat โกศล จิตวิรัตน์. (2018). Model karn plaptua khong ongakarn turakit thi dairap ponkratop chak karntamlailang khong technology digital nai sattawat thi 21 โมเดลการปรับตัวขององค์การธุรกิจที่ได้รับผลกระทบจากการทำลายล้างของเทคโนโลยีดิจิทัลในศตวรรษที่ 21 [Adaptation model of business organizations from the digital disruption impact in the 21st century]. *Warasarn samakom nakwichai* วารสารสมาคมนักวิจัย [Journal of the Association of Researchers], 23(2), 74-88. http://www.ar.or.th/ImageData/Magazine/20049/DL_10400.pdf?t=636748456652662755
- Chanchira Laorach จันทร์จิรา เหลลราช. (2021). Karn praplian su digital lae ponkratop tor ongakorn การปรับเปลี่ยนสู่ดิจิทัลและผลกระทบต่อองค์กร [Digital transformation and impacts to organization]. *Manutsayasat san* มนุษยศาสตร์สาร [Journal of Human Sciences], 22(1), 227-240. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JHUMANS/article/download/243693/168828>
- Natruethai Ployhirun ณัฐฤทัย พลอยหิรัญ. (2021). *Ruam botkawe "rai kham bandan chai"* รวมบทกวี "ร้อยคำบันดาลใจ" [Poetry on the Cloud]. Retrieved Dec 31, 2021, from https://drive.google.com/file/d/1RTEBIIrtBaE6-aXsUHNik1c2ZC4zO_1k/view?fbclid=IwAR3_bl3rcUTmdz98Jla-ZqkoBJlb3WMuWnuqDIC7sgPMsqFQUfy5FTf70UM
- Tipanong Jintawijit ทิพย์อนงค์ จินตวิจิต. (2019). Karn lom salai khong nittayasarn Thai nai yuk digital การล่มสลายของนิตยสารไทยในยุคดิจิทัล [Magazine collapse in the age of digital disruption in Thailand]. *Warasarnsat* วารสารศาสตร์ [Journal of Journalism], 12(2), 237. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jcmag/article/view/158549/132864>
- Nopporn Prachakul นพพร ประชากุล. (2009). "Sai haeng" kap "samong tan": Kapdak kawe Thai samai mai "ไส้แห้ง" กับ "สมองตัน": กับดักกวีไทยสมัยใหม่ ["Poverty" and "mental block": The trap of modern Thai poets]. In *Yok aksorn yon khwamkit lem 1 wa duey wannagam* ยอกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม [The complicated realm of thoughts and languages in literature book 1] (pp. 237 - 245). Vibhasa Publishing; Arn Publishing.
- Pramote Rawin ปราโมทย์ ระวิน. (2010). *Kawenipon waduai kawenipon nai kawenipon Thai ruam samai* กวีนิพนธ์ว่าด้วยกวีนิพนธ์ในกวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย [Matapoetry in contemporary Thai poetry] [Master's thesis, Chulalongkorn University]. CUIR. <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/36458>
- Attapon Pamakho อรรถพล ปะมะโช. (2020). *Wannakam digital prasopkam karn-arn thi tang ork pai chak thi koei sampat* วรรณกรรมดิจิทัล ประสบการณ์การอ่านที่ต่างออกไปจากที่เคยสัมผัส [Digital literature: The different reading experience from before]. Research Cafe. Retrieved Apr 8, 2022, from <https://researchcafe.org/digital-literature-2/>

ภาษาต่างประเทศ

- Benthien, C. (2021). *Poetry in the digital age*. International Network for the Study of Lyric. Retrieved Mar 30, 2022, from <https://lyricology.org/poetry-in-the-digital-age/#anthology-title-6>
- Diya. (2020). *Poetry in the Digital Age*. Manipalblog. Retrieved Apr 8, 2022, from <https://manipalblog.com/poetry-in-the-digital-age/>

- Hoods, L. (2018). *It's alive: An exploration of contemporary poetry in the digital age using Rupi Kaur as a case study* [Master's thesis, Ryerson University]. RShare.
https://rshare.library.ryerson.ca/articles/thesis/IT_S_ALIVE_an_exploration_of_contemporary_poetry_in_the_digital_age_using_Rupi_Kaur_as_a_case_study/14657658
- Naji, J. (2012). *Poetic machines: An investigation into the impact of the characteristics of the digital apparatus on poetic expression* [Doctoral dissertation, Dublin City University]. CORE.
<https://core.ac.uk/download/pdf/11311202.pdf>
- Schaefer, H. (2016). Poetry in transmedial perspective: Rethinking intermedial literary studies in the digital age. *Acta Universitatis Sapientiae, Film and Media Studies*, 10(1), 169–182.
<http://dx.doi.org/10.1515/ausfm-2015-0033>
- Pavlik, J. V. (2008). *Media in the Digital Age*. Columbia University Press.
https://books.google.co.th/books?hl=en&lr=&id=HbCs5rEEr1AC&oi=fnd&pg=PR9&dq=digital+age&ots=SzpGly0AtN&sig=ticVW9gTXKGSZyLMWjaeqCvb6Y&redir_esc=y#v=onepage&q=digital%20age&f=false
- Robinson, P. (n.d.). *How has the Digital age changed culture and communication?* Academia. Retrieved Apr 6, 2022, from
https://www.academia.edu/16116253/How_has_the_digital_age_changed_culture_and_communication
- Rosario, G. D. (2009). Digital poetry: A naissance of a new genre? *Carnets, Première Série - 1 Numéro Spécial*, 183-205. <https://doi.org/10.4000/carnets.3762>
- Rosario, G. D. (2011). *Electronic poetry: Understanding poetry in the digital environment*. University of Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/27117/9789513943356.pdf>
- Weller, T. (Ed.). (2013). *History in the digital age*. Routledge.
https://books.google.co.th/books?hl=en&lr=&id=K9eTAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=digital+age&ots=0hnECfuiL&sig=Qn5QNXwilMyzrEZMElr7ZFfzFo&redir_esc=y#v=onepage&q=digital%20age&f=false